

ATEŞ VE OCAK KÜLTÜNÜN ANADOLU'DA YAYGINLAŞMASINDA MOĞOLLARIN ETKİSİ

Mustafa AKKUŞ*

Özet

Türk halk inançlarında önemli yer tutan ocak kavramı Orta Asya halk ve kültürleri için kutsiyet ifade etmektedir. Toplumun en değerli ögesi olan aile kurumu ile de özdeş anlamlar ifade eden ocak, tarihsel süreç içerisinde birçok anlamları içerisinde barındırmıştır. Birbirinden ayırt etmediğimiz ocak ve ateş kültleri Orta Asya'dan Küçük Asya diye de tabir edilen Anadolu'ya halkların göçüyle beraber taşınarak, taşıdığı zengin mefhumlara daha da çok anlamlar katmıştır. Bu kavramların Anadolu'ya taşınması ve yaygınlaşmasında en büyük pay şüphesiz Moğol istilası ve Moğollara aittir. Bu çalışmamızda öncelikle Moğollarda ateş ve ocak kültürünün yeri ve önemi üzerinde durulacak, tarihsel süreç içerisinde kutsiyet attettikleri bu kavramların içerdiği anlam ve Moğolların dini, sosyal ve siyasi hayattaki uygulamalarından bahsedilecektir. Daha sonra ise bu kavramların Anadolu'ya taşınmasında Moğol istilası ve Moğolların etkisi anlatılacaktır. Moğolların İslam dünyasına karşı istila hareketi ve bunun sonucunda İran, Azerbaycan, Irak ve Suriye'de kurulan, Anadolu'yu da tahakkümü altına alan İlhanlı devletinin desteklediği dini ve tasavvufi zümrelerin ateş ve ocak kavramlarının Anadolu'da yaygınlaşmasında ve yeni anlamlar kazanmasındaki rolleri ile Moğolların Anadolu'da uyguladıkları dini politikalarının, kavramların günümüze kadar devamlılığını sağlamasındaki etkisi gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ocak kavramı, ateş kültü, Moğollar, İlhanlılar, Kalenderi gruplar

THE MONGOLIAN EFFECT IN THE DISPERSION OF THE FIRE AND HEARTH CULT IN ANATOLIA

Abstract

The hearth concept having an important place within the Turkish public belief expresses holiness among the Central Asian Societies and cultures. The hearth with connotations such as the family, the most precious formation within the society, embedded many other meanings throughout history. The cults of fire and hearth, inseparable from each other, has incorporated many important connotations to the already rich meaning with the migration of the people from the Central Asia to Anatolia, also named as Asia Minor. The major role in the transportation and dispersion of these concepts to Anatolia doubtlessly has the Mongolian

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, akkus75@hotmail.com

invasion and the Mongolians themselves. The focus of our study is primarily on the place and importance of the fire and hearth cult in the Mongolians, the meanings attributed to these terms attributed, holiness throughout history and on the Mongolian practices regarding religion, social, and political life. Later on the effect of the Mongolian Invasion and the Mongolians in the transfer of these concepts to Anatolia will be dealt. The invasion of the Mongolians of the Islamic world and as a result of this the Ilkhanid Empire hegemony established in Azerbaijan, Iran, Iraq, Syria, and Anatolia and their role in the dispersion of the fire and hearth concepts and their role in the acquisition of new meanings in Anatolia due to their support of particular religious and sufic groups together with the effect of the religious policies they practiced in Anatolia with a lasting effect until today will be shown.

Keywords: Hearth concept, fire cult, Mongolians, Ilkhanids, Kalenderi groups

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olarak ateş, toplumlarda önemli bir konum veya kutsal bir yere sahip olmuştur. Dünya üzerinde muhtelif bölgelerde yaşayan farklı kavimlerin hakkında muhtelif bakış açılarına sahip oldukları ateşe farklı rol ve işlevler ile çeşitli kutsiyetler atfettikleri görülmektedir¹. Aynı şekilde ateş ile ilintili ocak kavramı da hayatın çeşitli dönemlerinde ve tarihsel süreç içerisinde çok yaygın bir muhteva kazandığı söylenilebilir. Farklı coğrafyalarda birçok hususiyetler verilen ateş ve ocak kavramlarına en zengin anlam, farklı muhteva ve kutsiyet Orta Asya kültür ve medeniyetlerinde verilmiş, birçok bölgeye de buradan yayılmıştır.

Ocak ve ateş mefhumunun eski Türk ve Moğol halklarında önemli bir konuma haiz olduğuna, eski geleneklerle bağlantılı olarak günümüze kadar muhtelif anlamların yüklendiğine dair çalışmalar yapılmış, başta Bahaddin Ögel ve Abdülkadir İnan olmak üzere birçok araştırmacı konuyla ilgili eserler kaleme almıştır. Ocak ve ateş kültürünün bir bütün olarak görüldüğü çalışmalarda kavramlar ve bu kavramların ihtiva ettiği anlamlar uzun uzun ele alınmıştır (Ögel, 2002: 496-502; İnan, 2000: 67-71; Bezertinov, 2008:137-141). Eski Orta Asya halklarının muhtelif anlamlar yüklediği ocak kavramının Anadolu'ya intikaliyle beraber taşıdığı anlamlarda büyük bir zenginlik yaşayarak sosyal, siyasi, askeri, iktisadi ve dini alanlarda birçok anlam ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır².

Şaman inancının temel kavramlarından olan ateş ve ocak mefhumu İslamlaşmayla beraber özellikle tasavvufi zümreler tarafından İslami bir hüviyet kazandırılarak erkan ve ayinlerde yoğun olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada öncelikle Moğollarda ateş ve ocak olgusunun yeri ve önemi üzerinde tarihsel veri ve rivayetleri de zikrederek durulacak, sonra da ayrıntılı olarak ateş ve ocak mefhumunun Anadolu'ya taşınması ve yayılmasında Moğol istilasının etkisi ele alınacak, daha sonra İran,

Azerbaycan, Irak ve Suriye'de kurulan İlhanlı devletinin rolü, Moğolların desteklediği dini ve tasavvufi zümrelerin nüfuzu ve Moğolların Anadolu'da uyguladıkları dini siyasetlerinin tesiri incelenmeye çalışılacaktır.

Moğollarda Ateş ve Ocak Mefhumu

Moğol İmparatorluğundan çok önceleri Moğolistan'a hâkim olan Türk devletleri Gök-Tanrı inancını bu bölgeye taşıdılar. Halefleri olduklarını iddia eden Uygur Türkleri de Çin seferleri sırasında Mani dinini tanıdılar ve Moğolistan'a getirdiler. Çok farklı dinlere girmeleriyle bilinen Uygurlar; Manihaizm'e, Nesturi Hıristiyanlığı ve Budizm'i de eklediler.³ Aralarından bazıları Yahudiliği, Mazdeizm'i bile benimseyerek burada kozmopolit bir kültür oluşturdular. Bu yönüyle Orta Asya ve Stepler, tarihleri boyunca hemen bütün dinlerin serbestçe yayıldığı bir alan olmuştur. Her ne kadar bu bölgede farklı din ve inanışlar görülse de çoğu yüzeysel kalmış, bölge halkları gelenek ve göreneklerinin büyük bir kısmı ile atalarının eski dini Şaman inancını sürdürmüştür. Moğollar diğer dinlere karşı hoşgörülü olsalar, hatta o dinleri tercih etseler de gelenek ve kültürlerinden taviz vermemeye, koruyup kollamaya, istila ettikleri bölgelerde yaşamaya ve yaşatmaya devam etmişlerdir.

XIII. yüzyıl başlarında bir devlet olarak ortaya çıktıkları zaman Moğollar, bazı sabit dogmalarla beraber çok az gelişmiş bir Şamanlığa inanıyorlardı (Spuler, 1987: 187). Şaman inancının kutsal saydığı şeylerden biri de şüphesiz ateş ve ocak kültürüdür⁴. Şamanların yaptığı her törende muhakkak ateş bulunur. Ateş yakma, birçok tören ve ayinin merkezini teşkil eder. Şaman inancı ateşi kutsal gördüğü için ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesin olarak yasaktır (Carpini, ty: 40-41; İnan, 2000: 67-69). Şaman inancında ateş ile yapılan kehanetlere dair bilgiler de çoktur⁵. Moğolların sözünü ettiğimiz ateşe yönelik inançları resmi protokolleri ile elçilik kabul merasimlerine de yansımıştır.

Moğol inancına göre ateş her şeyi temizler ve kötü ruhları kovardı. Moğollarda ateşle arınma ile ilgili örnekler çoktur. Plano Carpini Batu'nun sarayına vardığında, kendisine iki ateş arasından geçmesi gerektiğini bildirmişler, fakat o hiçbir şekilde bunu yapmak istememiştir. Ancak Moğollar *"Bu ateşin arasından büyük bir huzurla geçiniz, çünkü bunu efendimize karşı herhangi bir kötü niyetiniz olmasına veya zehir getirmeniz olasılığına karşı yapmaktayız; bu durumda ateş her türlü kötülüğü ortadan kaldırmaktadır."* diyerek açıklamada bulunmuşlardır (Carpini, ty: 111; Ayan, 2001: 106). Bu uygulamadan yola çıkarak Carpini *"Her şeyin ateşle arındırıldığına, elçilerin, prenslerin veya herhangi bir yabancı kişinin gelmesi halinde yahut getirdikleri veya herhangi bir kötülük yapmaları olasılığına karşı arınmalarını sağlamak için iki ateş arasından geçmeleri gerekmektedir"* (Carpini, ty: 40-41) yorumunu yapmıştır. Daha sonraları Rusya'nın büyük prenslerinden biri olan Mikhael'in Batu'yu ziyaretinde Moğolların onu da iki ateş arasından geçirdiklerini görüyoruz (Roux, 2002: 233).

Bu dönem Batı dünyasının Moğollara gönderdiği elçilerden biri de Rubruk'dur. Rubruk herhangi bir hediye getirmedeğinden ateşle arınmaya tabi tutulmadığını beyan etmiştir (Rubruk, 2001: 123). Rubruk ve Carpini ateşte arınma olayını şöyle anlatmaktadırlar: “İki ateş yaktıktan sonra ateşlerin yakınına iki mızrak dikerler ve mızrakların tepesi bir iple birbirine bağlanmaktadır. Bu ip üzerine birkaç parça bez bağlanmaktadır. İpin ve iki ateş arasına bağlanan bez parçalarının altından insanlar, hayvanlar, arabalar ve eşyalar geçmektedir. İki kadın her biri bir yandan olmak üzere hem su dökmekte hem de bazı ağıtlar okumaktadırlar. Bu alanda arabaların kırılması eşyaların yere düşmesi halinde büyücüler bunları kendileri için almaktadırlar.” (Carpini, ty: 44; Rubruk, 2001: 123). Moğollarda var olan ateşle arınma adetleri sonraki dönemlerde steplerin dışında kurdukları devletlerde de bu inançlarını aynen devam ettirmişler, hatta buna yanaşmayan yabancı elçilik heyetlerini arınma konusunda zorlamışlar, bazen de bunu aşağılamak için yapmışlardır. Mesela İran Moğollarının hanı Abaka en büyük düşmanı olarak gördükleri Memlüklerin 1271 yılında kendisine gönderdikleri Mısır elçilik heyetini bu şekilde tathir ettirmiştir (Spuler, 1987: 194).

Moğollarda yıldırım isabet eden eşya, yıldırım çarpan evlerden çıkan kimseler, yıldırım isabet eden sürü iki ateş arasından geçirilmek suretiyle temizlenirdi (Cüveyni, 1998: 196-197; Carpini, ty: 40-41). Bu kişi ve eşyalar da dokuz ay süreyle ordudan uzak tutulurdu. Ateşin kutsiyeti anlayışı ve ateşle arındırma törenleri İlhanlılarla beraber İran, Azerbaycan Suriye ve Anadolu'ya da aynen intikal etmiştir. Kaynaklarda konuyla ilgili İlhanlı coğrafyasından da birçok rivayetler aktarılır. Bu rivayetlerden birinde zikredildiğine göre olay özetle şöyle olmuştur: Argün Han'ın geceyi geçirdiği bina, bir fırtına sonucunda alevlerin içinde yok olmuş, akrabalarının birçoğu bu yangında ölmüştür. Yanındaki yüksek rütbeli subaylar, ona, Moğol geleneklerine ve Cengiz Han Yasasına göre iki ateş arasından geçerek kendini arındırması gerektiğini söylemişler, ateşle arınma töreni *bakşi* (bahşi)'lerin yönetiminde yapılmıştır (Roux, 2002: 234). Ateşin kutsiyeti ve ateşle arınma ile ilgili Moğol inancı Moğol hanlarının İslam dinini kabul etmelerinden sonra da aynı şekilde devam etmiş, Müslüman hanlar döneminde dahi ateşle arınma törenlerinin yapıldığı görülmüştür. Sultan Olcâytü'nun Gilan bölgesinde yağışlı bir gecede eğlence sırasında korumalarının üzerine yıldırım düşmüş ve bu durumu bahşiler uğursuzluk sayarak kendisinin ateş üzerinden geçmek suretiyle arınmasını istemişlerdir (Kaşani, 98-99). Asya toplumları içerisinde varlığını hala devam ettirmekte olan ateş ve ocak mefhumları, İran Moğolları olarak da bilinen İlhanlıların etkisiyle Anadolu'daki mevcudiyetini farklı grup ve zümreler içerisinde sürdürmektedir.

Orta Asya kültüründe birçok anlamlar yüklenen “ocak” kavramı Türk-Moğol toplumları için ailenin mutluluğunu ve devamını simgeler. *Moğolların Gizli Tarih*'inde bununla ilgili olarak bir kabile hakkında “*Cengiz Han onları kül gibi torunlarının*

torunlarına kadar dağıtmıştır” diyerek onların ocağını söndürmekten bahsetmiştir (1995: 77). Türklerin ve Moğolların geleneklerine göre mirasın paylaşılmasından sonra kalan şeyler en küçük oğla bırakılmaktadır⁶. Yasak’a göre babanın yeri asıl karısından olan en küçük oğluna geçmektedir (Cüveyni, 1998: 445). Cengiz Han’ın ölümünden sonra ortanca oğlu Ögedey’e Moğol tahtını teklif ettiklerinde O, Cengiz’in en küçük oğlu Tuluy’un seçilmeye uygun olduğunu söyler. Çünkü Moğol gelenek ve göreneklerine göre, baba evinin en küçük erkeği babasının yerine geçer. Atanın evini ve yurdunu yöneterek, baba ocağını tütürmeye devam eder.

Moğollar ocağı aile ile özdeşleştirmişler, aileye verilen değer gibi ocağa da kutsiyet atfetmişlerdir. Kutsalları koruma noktasında Orta Asya kavimleri içerisinde en titiz davranan ve bu konuda ağır yasaklar içeren yasalara sahip bir millettir. Bölge halklarının kutsallarından biri de “su” dur. Moğollarda işlemek, sümkürmek, abdest almak veya çamaşır yıkamak suretiyle suyun pisletilmesi en ağır cezalar ile cezalandırılır. Cüveyni’de bununla ilgili birçok rivayet vardır (Cüveyni, 1998: 196–197). Aynı şekilde ocak kavramıyla ilgili yasaklar da vardır. Ocağın bıçakla karıştırılması, ateşe bıçakla dokunulması kesinlikle yasaktır. Moğollar bu tür yasaklara uymamakla, çok korkup çekindikleri fırtına ve gök gürültüsünün meydana geleceğine inanırlardı (Cüveyni, 1998: 196; Spuler, 1987: 192–193). Moğollar inanç ve geleneklerinde var olan ve kutsiyet atfettikleri bu kavramları istila ettikleri bölgelere de taşımışlar, Cengiz Han’ın koyduğu ve bütün Moğol han ve beylerinin de titizlikle uyguladığı “Yasa” larıyla başka dinleri kabul etseler dahi eski dinlerindeki ateş ve ocak gibi kutsallarını korumuşlardır. Eski Türkler ve Moğollarda, günümüzde Sibiryaya ve Altaylarda, ateşe bıçak tutmak, su dökmek, pis bir şey atmak gibi var olan yasaklar, aynen günümüz alevi toplumlar içinde geçerlidir. Bu yasakların yapılmasının, ateşin ve ocağın sönmesine sebep olacağı için uğursuzluk getireceğine inanılır (Ocak, 2009: 248–250).

Ateş ve Ocak Mefhumunun Anadolu’da Yaygınlaşmasında Moğolların Rolü

Türkler Anadolu’yu yurt edinmeye başladıkları zamandan itibaren bazı şehirleri ele geçirmeleriyle kitleler halinde Anadolu’nun şehir ve bozkırlarına yerleşerek, lisanlarını, dinlerini, örf ve adetlerini kısacası bütün kültür birikimlerini buraya taşımışlardır (Köprülü, 1991: 186; Yinanç, 1944: 168). Bu süreçte gelen kitleler İslamiyeti kabul etmiş, bütünüyle yaşamaya çalışan topluluklar olduğu için Anadolu’yu yurt tutmak ve burada İslam’ın hizmetkârı olduğu düşüncesiyle hareket ederek, Anadolu’nun Müslümanlaşmasında büyük etkiye sahip olduğu görülmüştür. Başta Selçuklular olmak üzere bu topraklarda kurulan devlet ve beyliklerin İslama hizmet ideali her zaman en önde gelen ilkeleri olmuş, tarih kitaplarında bunlarla ilgili birçok örnekler yer almıştır⁷.

Moğol istilasıyla beraber Moğol zulmü ve katliamından kaçan halk adeta insan seli gibi bu bölgelerden ayrılarak batıya doğru göç etmeye başlamıştır. Türkistan

bölgelerinden başlayan bu göçler Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinden batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. İşte Moğolların sebep olduğu XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklarda yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindedir. Çünkü bu göçler Küçük Asya'da mühim kültürel, etnik ve dini demografinin değişmesine sebep olmuştur.

İstilayla beraber gelen topluluklar, Orta Asya kültür ve inançlarını seleflerinden daha yoğun bir şekilde Anadolu'ya taşımışlardır. Steplerdeki şaman inancının temel kavramlarından biri olan ateş ve ocak kültü bu süreçte Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır. Şaman inancının izlerini aynen taşıyan bu kavramın Anadolu'ya yansımaları, yaygınlaşması ve taşınmasında en etkin rol Moğollara aittir. Selçuklu dönemi ve öncesinde Anadolu'ya gelen Türk boyları bir süre İslam topraklarında iskân ettikten, İslam'ı tamamen tanıyarak hazmettikten sonra Anadolu'ya gelmişlerdir. Ancak Moğol istilasında bu muhaceret daha hızlı olmuş, şaman inancının birçok ritüelleri İslam'ı yeni kabul etmiş Türkmenler ile Anadolu'ya taşınmıştır. Daha önceki göçlerde eski inanç kalıntıları nispeten azken Moğol istilasıyla gelen kitlelerde daha yoğun olarak bulunuyordu. İstila öncesi göçlerde gelen Türkmenlerin çoğunluğu İslamiyeti kabul etmiş iken, istilayla gelenler arasında şaman inancını hala koruyanlar mevcut idi. Ayrıca Moğol ordusu içerisinde hâkim olan inanç şaman inancıdır. Yüz binlerce şaman inancına sahip Moğol askeri ve ailesi ile yine Şamanist veya Budist olan, Moğolların hizmetine girmiş Türk ve Tatar kabileleri de Moğol ordularıyla beraber hızlı bir şekilde Anadolu'ya gelmişlerdir. 1243 yılından itibaren bir asra yakın bir süre doğu ve orta Anadolu, şaman inancına sahip Moğol askerleri ve aileleri tarafından yaylak ve kışlak olarak kullanılmış, hatta zamanla buldukları bölgeleri yurt edinmişlerdir.

Anadolu'da Orta Asya kaynaklı inanç ve dini kutsiyetlerin ağırlıklı olarak Moğol tahakkümü döneminde geldiğinin bir delili de Anadolu bilim ve düşünce hayatında görülür. Moğol istilası öncesinde Anadolu'da akli ve tabii bilimler büyük bir ağırlığa sahipken XIII. asrın ilk çeyreğinden itibaren çok sayıda mutasavvıf ve dervişlerin Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya sığınmalarıyla buradaki fikri dengeyi tasavvufi ilimler lehine çevirmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında Moğolların Anadolu'yu tahakküm altına alma gayretiyle oluşan fikri, siyasi baskı ve şiddet ile Moğol şaman inancının büyük rolü olmuş, heteredoks grupların düşünce hayatı ve râfîzî fikirler Anadolu'da hızla neşet etmiştir. Genel olarak bu dönemde pozitif ilimlerde bir gerileme olurken, Moğol inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan astrolojik inanç ve itikatlar ile yakın ilgisinden dolayı astronomi alanında önemli ilerlemeler yaşanmıştır (Bayram, 2003: 59–60, 69–70).

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da varlığı bilinen ateş ve ocak kültü Moğol istilasıyla beraber özellikle XIII. asırda Anadolu'da yoğun olarak görülmüştür. Ana-

dolu halkında eski inanç ve kültürlerinden kalma ama zamanla üzeri küllenmiş olan ateş ve ocak kültü, bölgenin Moğol tahakkümü altına girmesiyle beraber yeniden alevlenmiştir. Bu canlanmada sadece şaman inancına sahip olan Moğolların etkisi olmamıştır. İslam mistisizmini bölgeye yaymaya çalışan tasavvufi grupların da etkisi vardır. Özellikle Kalenderi gruplar, zikirlerinde bunu kullanarak zihinlerde var olan bu eski mefhumu canlandırmışlardır. Anadolu'da Kalenderi grupların yayılıp çoğalmasında şüphesiz İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetlerinin rolü büyüktür⁸.

Moğolların din anlayışları ve kültürleri onların bu tür gruplara karşı sempati, saygı ve korku ekseninde onlara iltifat etmelerini sağlıyordu. Şamanist olan Moğollar, kültürel anlayış ve inançları icabı harikuladeliğe çok inanıyor ve harikuladeliğe sergileyen sihir yapan insanları kutsal kişiler olarak görüyor, onlara itibar ediyor ve çok değer veriyorlardı. Hatta onlardan korkuyor ve çekiniyorlardı. Bilindiği gibi Bahşı ve Şamanların Moğollar nezdinde yüksek mevkileri vardı. Bahşılının üstün güçleri bulunduğu ve onların bu gücünden yararlanmak gerektiğine inanıyorlardı. İslam memleketlerine geldikleri zaman Kalenderî dervişlerini Bahşı ve Şamanlar olarak görüyorlardı. O dönemde İslam âleminin hippileri olan ve Bahşılara benzeyen Kalenderler köy köy, kasaba kasaba dolaşüyor, kendilerine şiş batırma, ateşle oynama gibi oyunlar sergileyerek halkın ilgisini çekiyorlardı. Tavrı ve hareketleriyle ilgilerini çeken kalenderi dervişlerin esrarengiz güçleri bulunduğu inanan Moğollar onlara saygı göstererek destekliyorlardı.

Hükümdar olan Moğol Hanedanı mensuplarına baktığımızda, Cengiz Han'dan sonraki Moğol hükümdarlarının çok farklı dinlere mensup olduklarını veya sempati duyduklarını görürüz. Ancak dinî mensubiyetleri ne kadar farklı olsa da onlar eski dinlerine ait geleneklere ve büyücülere saygı duymaya devam etmişlerdir (Bausani, 1968: 540-541). Moğol kültüründe büyücü ve kâhinler çok önemli yer tutardı. Bütün önemli olaylarda onlara danışılır ve onlara fal baktırılarak bir işe girişip girişmemeye karar verilir. Yapılacak bütün işler için şanslı veya şanssız günler kâhinler tarafından tespit edilirdi. Onların onayı olmadan ne asker toplanır ne de savaşa girilirdi (Gizli Tarih, 1995: 133,193; Cüveyni, 1998: 105; Roux, 2001: 78-79). Nitekim Moğol Hanı Hülagu Sünnî İslam dünyasının kalbi sayılan Bağdat'a saldırmadan önce kâhin, büyücü ve müneccimlere danışıp onların onayını almıştır (Aksarayî, 2000: 38). Bu kâhin ve büyücü geleneği Moğol inanç sisteminde olduğundan, farklı dinlere geçtiklerinde bile bu inançlarını sürdürdüler. Moğollar Müslüman olduklarında da bu kültüre sahip olarak İslâm dinine girdiler. Moğolların geleneklerindeki kâhin/büyücü din adamı rolüne en yakın örnek, sûfi ayinleriyle Şamanist ritüeller arasındaki benzerlik göz önüne alındığında, İslâm kültüründe sûfi meşreplerde görülmektedir. Bundan dolayı Ahmet Teküder, Gazan Han gibi İslâm dinine girmiş olan İlhanlı hanları, İslâm'ı sûfilik yolu üzerinden tanımışlar ve tasavvufi zümrelere önem vermişlerdir (Gizli Tarih, 1995: 193; Bausani, 1968: 540-541; Roux, 2001: 78-79).

Anadolu'da var olan ateş ve ocak kültürünün günümüze kadar gelmesinde, ocak kavramının hala varlığını devam ettirmesinde en önemli rol şüphesiz Moğollara aittir. Bu kültürün Moğol tahakkümündeki Anadolu'nun her bir köşesine yayılıp yerleşmesinde tasavvufi zümrelerin etkisi büyüktür. Tasavvufi zümreler içerisindeki en büyük pay kalenteri grupların, özellikle de Rufailerindir. Moğol hâkimiyeti döneminde Anadolu'nun her bir noktasında ateşi dini ritüellerinde yoğun olarak kullanılan Rufaileri görmekteyiz. Rufailer, Moğolların desteğiyle Anadolu'nun her bölgesinde yerleşmişler ve ayinlerinde ateşi ustalıklı kullanmalarıyla halkın dikkatini çekmişlerdir.

İbn Hallikân, Rufailer hakkında bilgi verirken onları şu şekilde tanıtır: “Onların canlı iken yılanları yemek, alevli ocakların içine girmek gibi acayip halleri vardır. Onlar büyük ateşler yakıp sonra onun üzerinde ateş sönene kadar sema ve raks ederler”. (1978: I, 171–172). İbnü's-Serrâc da ateşe hâkimiyeti, Rufailiğin en büyük kerametlerinden olduğunu zikreder (*Teşvik*, 123a). Rufailikte asırlar boyunca çok önemli bir yer tutan ateşle yapılan ayinin, tarikatta ilk olarak ne zaman görüldüğü ile ilgili Fuad Köprülü, Abbâsî Devleti'nin Moğollar tarafından yıkılmasından sonra ortaya çıktığını savunmakta ve Moğol etkisiyle gelen şamanistik bir etkiye bağlamaktadır (Köprülü, 1972: 146-148). Bu görüş başka araştırmacılar tarafından da desteklenmektedir (Viryonis, 1971: 366–377; Margoliouth, 1997: I, 203; Ocak, 2009:169-170). Rufailerin Moğol etkisi ile bu tür halleri benimsediği ile ilgili kanaat, Zehebî tarafından da desteklenmektedir. Zehebî, Ahmed er-Rufai'den bahsederken onun ashabında, Moğolların Irak'ı almasından sonra ateşe girmek, aslanların üzerine binmek, yılanlarla oynamak gibi şeytanî haller görüldüğünü ve bu hallerin Ahmed er-Rufai zamanında olmadığını beyan etmektedir (Zehebî, 1985: III, 75). Zehebî'nin verdiği bu bilgiler Rufailerde var olan ateş kültürünün Moğol etkisiyle oluştuğu yönündedir.

Rufailerin ateşle yaptıkları ayin biçimlerine bakıldığında, en çok göze çarpan hususun ateşe hâkimiyet figürü olduğu anlaşılır. Türkler ve Moğolların eski dininde de ateş önemli bir figürdür. Ateşe hürmet edilir, o arıtıcı ve temizleyici olarak kabul edilir. Saflığından kuşkulanan her şey, kor halindeki iki ateş arasından geçirilerek, ocağın etrafında döndürülerek veya ateşin üzerinden atlanarak zararlı etkilerinden temizlenip eski saflığına kavuşturulabilir (Roux, 2001: 144, 233; İnan, 2000: 67–70; Yörük, 2006: 62–63). Ateşe egemenlik ise Şamanizm'de bir tür fena makamına karşılık gelmektedir. Bu itibarla din adamı konumunda bulunan Şamanlar ateşin efendisi olarak kabul edilirler. Onlar ateş ve kora dokunduklarında hiçbir acı hissetmez veya etkilenmeye maruz kalmazlardı (Eliade, 2006: 238). Dış etkilere karşı vücudun dayanıklılık kazanması, sadece ateşe karşı sahip olunan bir durum değildi. Şamanlar ayin sırasında ateş dışında zarar verici başka aletleri de vücutlarına saplardı ve bu hareketler sırta ermenin bir neticesi olarak kendilerine bir zarar vermezdi (Eliade, 2006: 289, 468). Eliade, bir bahşinin (şaman) dinsel ayin törenini şöyle

anlatır: “Bahşi yrlamasını hiç kesmez. Bir an gelir ruhlar kendisini ele geçirir. Bu dalınc hali esnasında bahşi ateşte kızdırılmış bir demirin üzerinde yalın ayak yürümeye başlar ve yanan bir fitili birkaç kez ağzına sokar, kızgın demire diliyle dokunur, ustura gibi keskin bıçağını yüzüne saplar ama bu bıçaklamadan hiçbir görünür iz kalmaz.” (Eliade, 2006: 251).

Bir Rufai şeyhinin ayini ile bir şamanınki arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Burada, şaman ayinleri ile Rufailerin ayinleri arasında bir karşılaştırma yapılabilmesi için, İbn Battûta'nın Rufailerin merkezi konumunda bulunan Ümmi Abide'yi ziyaret ettiği zaman şahit olduğu sema ayinini, onun dilinden aktarmak istiyoruz. İbn Battûta gördüklerini şöyle anlatır: “Bizim ziyaretimiz Ebu'l-Abbas Rufai'nin torunu Şeyh Ahmed Kûçek'in oraya gelişine rastladı. Bu adam, ta Anadolu'dan kalkmış atasının kabrini ziyarete gelmişti. Revâk'ta şeyhlik sırası ondaydı. İkinci namazından sonra defter çalındı, davullar vuruldu ve dervişler raks başladılar. Akşam namazından sonra yemek olarak pirinç ekmeği, balık, süt ve hurma getirildi. Millet karnını doyurduktan sonra hep beraber yatsıya kalktı. Şeyh Ahmed dedesinin postuna oturmuş, dervişler etrafında zikre ve semaya dalmışlardı. Evvelce hazırlanmış yük yük odun çıkarıldı ve ateşe verildi. Allah'ı anarak yaptıkları raks yavaş yavaş zirveye erişirken birer birer ateşe girmeye başladılar. Kıpkızıl korlar tamamen sönmüceye kadar kimi içinde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu sûfi tarikatının âdeti böyle.” (2004: I, 260-261). Bu ayindeki temel figürler Şamanizm'deki figürlerle hemen hemen aynıdır. Bu ayin biçimi sadece Rufailere has değildir. Haydarî dervişlerinin de bu şekilde ateş etrafında sema ve raks yaptıkları kaynaklarda bildirilmektedir. İbn Battûta, Rufâilerin ayinini anlattıktan hemen sonra, daha önce karşılaştığı benzer bir ayini anlatmakta, sema edip akabinde ateş yakan ve kızıl korların içinde raks ederek yuvarlanan Haydarî dervişlerinden bahsetmektedir (2004: I, 261). Yine Anadolu'nun ünlü sûfilerinden olan ve Türkmen babası hüviyetini taşıyan Hacı Bektâş Veli'nin, abdallarıyla beraber Hırka dağına yaktıkları ateşin etrafında kırk defa dönerek sema yaptıkları, menakıbında anlatılmaktadır (Firdevsi Rumi, 2007: 61a-62a). Bektaşilerin ateşle yaptıkları sema örnekleri sonraki dönemlerde de görülmektedir. Velâyetname-i Otman Baba'nın birçok yerinde Otman Baba ve abdallarının gittikleri her yerde buldukları kuru ağaçları ortaya yığarak “Tanrı'ya temaşa göstermek üzere” çok büyük cesamette ateşler yaktıkları ve etrafında sema ettikleri yazılıdır (Ocak 2009: 242-243).

Görüldüğü üzere, ateş ve ocak üzerine yapılan ayinler ve sonrası vücudun dışarıdan gelen müdahalelerden etkilenmemesi gibi hususlar özü itibarı ile şaman kültüründe ve bu kültürün etkilediği tasavvufi akımlarda görülmektedir. Bu etkileşim XIII. yüzyılda Moğol istilası ve bölgeye gelen Şamanist Moğolların bu tasavvufi zümreler ile yakın ilişkisi ve onları kendi dini politikaları doğrultusunda kullanmalarıyla meydana gelmiştir. Rufailik dışında bu ayin biçiminin görüldüğü Kalenderilik ve Haydarilik gibi tarikatlarda etkilenmenin Şamanizm kökenli olduğu birçok araş-

tırmacı tarafından da dile getirilmektedir⁹. Dolayısıyla, bu derviş grupları ile yakın ilişkide bulunan Rufai dervişlerindeki Şamanizm kökenli olan hallerin ve ayin biçimlerinin Moğolların desteğiyle Anadolu'da yaygınlaştığı görülmektedir.

Moğollar, kalenderi şeyh ve dervişlere Orta Asya'daki ateş ve ocak kültürünün İslamileştirilmiş bir şekli sayılan ve ateş semahı diyebileceğimiz ayinleri yapma konusunda ısrarcı olmuşlar, devamlı kendi şaman inançlarını hatırlatan bu ayinleri yapmalarını istemişlerdir. İbn-i Serrac eserinde bu konuyla ilgili birçok rivayetler zikreder. Bu rivayetlerden birinde, Şeyh Taceddin, Ahmed Teküder ve devlet yöneticilerinin huzurlarında sema yaparken Moğol erkânı ondan Hülagu zamanındaki ateş gösterisinin benzerini yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine büyük bir ateş yakılmış ve Şeyh Taceddin yanına Teküder'in oğlunu da alarak diğer dervişlerle beraber ateşin içine dalmıştır. Uzunca bir süre ateşin içinde kalıp sonra sağ salim bir şekilde, hiçbir zarar görmeden ateşin içinden çıkarak kendilerini izleyen Moğol ümerasının isteğini yerine getirmiştir (*Tuffah*, 223a-223b). Moğolların sema eden dervişlerden özellikle ateş gösterisi istemelerini, Şaman inancında var olan bu tür ayinlerin benzerlerine olan aşinalıkları ile açıklamak gerekir. Onların bu tür olağanüstü aktivitelerden hoşlandıkları ve bunları dervişlerin hallerinin sahihliğine delil olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Onların bu tutumları da Anadolu'da Şaman inancından gelen ateş ve ocak mefhumu gibi dini motif ve ritüellerin uzun süre canlı kalmasında varlığını hala devam ettirmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim bugün Anadolu'nun pek çok yerinde düğün, bayram vs. zamanlarında, yakılan ateşlerin üstünden atlamak, çevresinde raksetmek, dönmek şeklinde görülen sinsin oyunu da, eski ateş ayinlerinin mahiyetini kaybetmiş ve folkloraya yerleşmiş bir şekilden başka bir şey değildir. Anadolu'da Sünni halk arasında bile ateş kültürünü yansıtan bu gibi uygulamalar, Kızılbaş Türkler ve Kürtlerde daha belirgin ve aslına daha yakın olarak gerek dini ritüellerinde gerekse kutlamalarında görülmektedir (Ocak, 2009: 249-251).

Moğollar arasında İslamiyetin yayılmasında Rufailerin rolü büyüktür. İlhanlı sultanı Ahmed Teküder'in Müslüman olmasında bu tarikatın etkili olduğu rivayet edilmiştir¹⁰. Moğolların da Rufaileri desteklediği ve tarikatın Anadolu'da yayılmasına yardımcı oldukları noktasında şüphe yoktur. Nitekim Rufailerin en büyük muarızlarından olan zamanın âlimlerinden İbn Teymiye'nin Rufailere tepkisine Şeyh Salih er-Rufai'nin verdiği cevap, Moğolların Rufailere olan desteğini en açık şekilde ifade etmektedir. O, kendilerine yapılan eleştiri ve baskılara dayanamamış ve sarayda herkesin huzurunda "*Bizim durumumuz Moğollar nezdinde geçerli, fakat şariat nezdinde geçerli değil.*" diyerek hem İbn Teymiye'ye tepkisini, hem de Moğolların kendilerine olan desteğini açıkça ifade etmiştir (İbn Kesir, 1996; IX, 281-282).

Moğolların açıkça desteklediği Rufailiğin, başta dönemin Rufai Şeyhi Taceddin Muhammed b. Ahmed er-Rufai olmak üzere oğlu Seyyid Ahmed-i Kûçek ve diğer dervişler, Anadolu'nun her bir noktasına ulaşmışlar ve buralarda meşreplerini yaymışlardır. İbnü's-Serrâc eserinde Seyyid Ahmed-i Kûçek'in Amasya'da ikamet ettiği, Amasya dışında Anadolu'da Konya, Alanya, Uluborlu, gibi önemli merkezleri de içine alan birçok yeri ziyaret ettiğini zikretmiştir (*Teşvik*, 132a). İbnü's-Serrâc Anadolu'daki Rufai Şeyhlerinden biri olan, Akşehir bölgesinde kalan, ateşle ilgili kerametleriyle bilinen ve hamamın ocağına girerek ateş yaktığını söylediği Salih Belendüz er-Rumi'den bahseder (*Teşvik*, 149b-150a). Görüldüğü üzere Moğol desteğini alan kalenteri zümreler Anadolu'da meşreplerini hızla yaymışlar, eski Orta Asya kültüründen gelen ateş ve ocak kültürünün burada yaşamasında katkı sağlamışlardır.

Rufailerin şeyhi Tâceddin Muhammed er-Rufai, müritleriyle birlikte Mevlânâ döneminde Konya'ya gelmiş, emirler ve şeyhler tarafından Karatay medresesinde ağırlandırılmıştır. Daha sonra Rufailer ateşe atlamak, kızgın demiri ağızlarına sokmak vs gibi geleneksel Rufai ritüellerinden bazılarını halka göstermişlerdir. Bundan oldukça etkilenen halk, şahit olduklarını keramet olarak değerlendirmiş ve ona saygıda kusur etmemiştir (Eflakî, 1989: II, 131–133). Bu Rufai şeyhi sadece Anadolu'da kalmamış İlhanlıların başkentine kadar gitmiş, İbn Serrâç'ın eserindeki 347 menkulden öğrendiğimize göre uzun süre İlhanlı sarayında kalabalık mürit ve ailesiyle beraber Sultan Tekûdâr'ın misafiri olarak kalmışlardır (Tuffah, 222a-222b). Hatta uzun süre sarayda kalıp ikramlara nail olmaları muarızları tarafından hoş karşılanmamış ve dedikodulara sebebiyet vermiştir¹¹.

Moğol hâkimiyeti döneminde Anadolu'yu kendilerine mesken seçen ve tesirleri günümüze kadar yansıyan Kalenteri şeyh ve dervişlerinin ateş ve ocaklar içine girerek etkilenmemeleri ve ateşe karşı duyarsızlıkları Şamanların olağan üstü güçlerinden olan ateşten etkilenmeme ve ateşe hükmetme olayıyla birebir örtüşmektedir (Melikoff, 2008: 101). Aynı şekilde Moğol hanedan ailesi içerisinde olanlarda bile bu hususiyet görülmektedir. Timuçin'e Cengiz Han unvanını veren Teb-Tengri'nin ve Cengiz Han'ın amcası Kutula'nın bu kudrete sahip oldukları bilinmektedir. Hattâ Kutula soğuk kış gecelerinde iri ağaçlardan büyük bir ateş yakar ve yanına yatar, yanan korlar üzerine düşer cildini ala dönüştürür, fakat o buna aldırılmazdı (Boyle, 1974: 182). Şamanların ateşe olan bu duyarsızlıkları Anadolu babalarına da atfedilmesi şaman inancındaki ateş ve ocak gibi temel kavramların Moğollar eliyle Anadolu'da ne kadar yaygın ve değişken bir hal aldığı önemli bir işarettir. Ateşe hükmetme ve ateşe karşı duyarsızlık Bektaşî Menakıbnamelerinde de yoğun olarak görülür. Velâyetname'de Hacı Bektaş'ın Moğolları İslama davet için gönderdiği Can Baba menkıbesinde, Moğolların onu ateşe atmaları ve ateşten etkilenmeden çıkması

ile ilgili rivayetler dikkat çekicidir (Firdevsi Rumi, 2007: 111a-112b). Bektaşî kaynaklarında bu tür rivayetler Velâyetname ile sınırlı kalmamış, sonraki dönem bütün kaynaklarda yer bulmuştur¹².

Moğollar Cevlakî, Haydarî ve Rufai gruplara destek vererek Anadolu'da heteredoks İslam'ın yayılmasında büyük katkı sağlamışlardır. Moğolların Sünni İslama karşı Şiileri desteklemeleri, Şiiliği benimseyen Olcaytu gibi sultanların tutumları, Sünni İslamın gerilemesine sebep olmuştur. Bu durum Heteredoks gruplar içerisinde yoğun olarak yaşam alanı bulan ocak ve ateş kültlerinin yayılmasında önemli katkı sağlamıştır. Bugün yaşayan birçok eski inanç ve kültürün hala varlığını devam ettirmesi İlhanlı dini politikasının da bir sonucudur.

Moğollarda ateşin yanında tütsünün de arındırıcı bir değeri vardı. Tütsü de hemen hemen aynı şekilde uygulanmakta, silahları, evi vs.yi temizlemek için ve ölüleri yüceltmek için çoğu kez özünde arındırıcı efsanevi kökenli bir ağaç olan ardıç ağacının dallarından yapılmaktaydı (Roux, 2002: 235). Bugün Anadolu'nun değişik yörelerinde, üzerlik denilen bir bitkinin ateşe atılan tohumlarıyla hastayı tütsüleme, kötülüklerden arındırma gibi inançlar hala varlığını korumaktadır (Ocak, 2009: 249). Eski Türklerde ve Moğollarda hastaları iyileştirmede ve tütsüde yoğun olarak şamanlar tarafından kullanılan ateş kavramı günümüzde ocak sahibi olan alevi dedeleri tarafından aynı şekilde kullanılmaktadır. Özellikle de Tunceli Hozat Karaca Köyü'ndeki Sarı Saltıklı Ocağı gibi bazı alevi dede ocakları hastaları iyileştirme konusunda maharetleriyle ön plana çıkmaktadırlar (Yaman, 2011: 57).

Moğollar yoluyla tevarüs eden bu uygulama onlardan sonra Anadolu'da sık sık görülmüş¹³, günümüze kadar Alevi-Bektaşî ocakları vasıtasıyla gelmiştir. Doğum yapmış kadınlar da yine ateş ve tütsüyle temizlenmektedir. Hastalıklarla mücadelede ateşin payı büyüktür. Başkurtlar ve Kazaklar ateşle tutuşturulmuş bir yağlı paçavrayı hastanın etrafında dolaştırarak onu iyi etmeye çalışırlar. Buna alaslama denmektedir ki halen Anadolu'da alazlama şeklinde telâffuz edilir (İnan, 2000: 68). Tahtacılar da her sabah evde yakılan ateş büyük bir hürmet görür. Kadınlar bu ateşten aldıkları yanan bir kor parçasını evin bütün odalarında dolaştırarak içerisini kötü ruhlardan temizlediklerine inanmaktadırlar (Ocak, 2009: 250). Ateşle yapılan bu tür tedavi şekilleri daha çok, sara, bayılma vs. gibi ruhî bir mahiyeti, dolayısıyla cinler ve kötü ruhlarla ilgisi olduğuna inanılan hastalıklar içindir.

Ateşin bu kadar büyük bir takdise mazhar olması, Bektaşî ve Kızılbaş zümrelerinde ocağın da takdisine yol açmıştır. Bektaşîlerde ocağa "niyaz" (secde) edilir. Ocağa karşı yapılan bu niyazın zamanla secde yerine artık sağ eli sürüp dudaklara değdirmek şeklinde yapıldığı görülmektedir (Eröz, 1977: 329). Şaman inancında ocak kültürü ile ateş kültürü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültürü atalar kültürüyle bağlıdır. Ocağın ilk ata tarafından yakılmış olması dolayısıyla ailenin sem-

bolü kabul edilir (İnan, 2000: 68). Aynı telâkki bugün Anadolu'da hem Sünnî hem Alevî topluluklarda mevcuttur. Ataların canları, yakılan ocağın içinde tecelli eder (Eröz, 1977: 327). Bu itibarla bir evde ocağın devamlı yanması, o ailenin saadet ve sürekliliğine işaret sayılmıştır. "Ocağın yansın", "Ocağın sönsün" gibi dua ve beddualar, hep bu eski inancın ifadesidir.

Moğolların desteğiyle Anadolu'da tamamen yaygınlaşan ocak kavramı zamanla daha geniş anlamlara ulaşmıştır. Anadolu'daki dini ve tasavvufi zümreler, buldukları konum ve faaliyetlerine göre bu kavrama muhtelif mefhumlar katmışlardır. Kalenderi gruplar dini ritüellerinde kullanmışlar, zanaat ve ticari alanda faaliyet gösteren ahiler iktisadi anlamlar yüklemişler, sosyal ve dini rollerinin yanında askeri hizmetlerde büyük payları olan Bektaşiler de askeri anlamlar ekleyerek ocak kavramının mefhumunu zenginleştirmişler, alevî gruplar da gündelik hayatlarında, dini ritüellerinde kullanarak günümüze kadar taşımışlardır.

Sonuç

Dinler ve kültürlerdeki kutsal kavramların birçoğu zaman içerisinde ya tamamen yok olmuşlar veya ilk mefhumundan uzaklaşarak farklı anlamlar kazanmışlardır. Şaman inancının temel kavramlarından olan ocak kültürü ise Anadolu'da eski anlamlarını koruduğu gibi zaman içerisinde içeriği zenginleşmiştir. Ateş ve ocak kültürünün Anadolu'ya girip yaygınlaşarak varlığını uzun süre korumasında Moğol istilası ve akabinde gelen, içerisinde önceki göçlerden daha çok Şaman inancına sahip insanları barındıran, bu bölgeyi hâkimiyeti altına alan, Şamanist Moğolların büyük rolü olmuştur. Moğolların, bu kültürü Anadolu'ya taşımadaki etkilerinin yanında bölgedeki tasavvufi zümrelerin dini ritüellerinin içine bu kavramların girmesinde önemli katkıları vardır. Moğollar, Anadolu gibi her yönüyle zengin bir vasalı tahakkümü altında tutabilmek için Haydarî, Cavlakî ve Rufai gibi Kalenderi grupları din politikalarının gereği desteklemiştir. Bu grupların Anadolu'da tekke ve dergâh açarak yayılmalarıyla da, onların dini ritüellerinde yoğun olarak yer bulan ateş ve ocak kültürünün yaygınlaşmasını sağlamıştır. Moğollar ve akabinde bölgeye hükmeden İlhanlıların gelenekçi tutumları ve uyguladıkları dini siyasetleri sonucunda ateş ve ocak kültürünün Anadolu'daki varlığını yaygınlaştırmıştır. Anlam zenginliği de kazanarak günümüze kadar ulaşmasında Moğolların doğrudan veya dolaylı katkıları olduğu ortaya konulmuştur. Bugün Alevî-Bektaşî geleneğinde var olan eski şaman inancından kısmen değişerek gelen ateş ve ocak kültürünün Anadolu'da hala varlığını devam ettirmesi Moğol dini siyasetinin bir sonucudur.

Sonnolar

¹ Birçok kavim tarafından kutsiyet atfedilen ateş, özellikle Asya dinlerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Mesela sakin, mütevazı, ısrarcı olmayan, aşırıktan kaçınan

karşılıksız iyilik yapan ve düzenli bir yemek rejimi ile ölümü geciktirdiklerini düşünen Taoistler, ilkbaharda ateş yakar onunla arınır, raks ve sarhoşlukla vecde ulaştıklarına inanırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sarıkcıoğlu, 2005: 219–222).

- ² Bu konuda yapılan ayrıntılı çalışmalardan biri de Ali Yaman'ın Ocak kavramının anlamı ve tarihsel arka planını ele aldığı makalesidir. Bkz. Ali Yaman, (2011) "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan" Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, 60/43-64. Çalışmamızda Moğollarda ocak mefhumu ve Anadolu'ya taşınmasındaki etkileri ele alacağımızdan burada kavram ve ona yüklenen muhtelif anlamlar üzerinde durmuyoruz.
- ³ Türkler arasında Budizm'in ve Maniheizm'in yayılışı hakkında geniş bilgi için bkz. Sadettin Gömeç, "Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXI, Sayı:33, Ankara, 2003, s.79–104.
- ⁴ Moğollardan önce de Orta Asya'da ateş ve ocak kültürünün varlığı biliniyordu. Ancak biz burada ateş kültürünün ne zaman çıktığı ve hangi bölgeden geldiği konusuna değinmeyeceğiz. Tarihçiler ekseri olarak bölgede ateş kültürünün çok eski dönemlerde iklim şartlarına bağlı olarak var olduğunu, fakat kutsiyet atfedilme noktasında Hint ve İran kültürünün etkisinde kaldığına değinmektedirler. Tarih kaynakları, ateş kültürünün mevcut olduğu en eski Türk toplumu olarak şimdilik Batı Göktürklerini gösteriyor. Moğollardaki bu kutsiyet anlayışı da onlara Türklerden geçmiştir. Batı Göktürklerinde ateşin takdis edildiğini ve arınmada kullanıldığını delillendiren olay, 568'de İmparator Jüstinyen'in gönderdiği Kililyalı Zemarkos başkanlığındaki elçilik heyetinin Batı Göktürk başkentinde gördüğü bir muamele ile ilgilidir. Bizans elçileri kağanın huzuruna çıkmadan önce, elçilerin kötülüklerden temizlenmeleri için iki taraflı yakılmış ateş kümeleri arasından geçirilmeleridir (Ocak, 2009: 243-244).
- ⁵ Ateş, ateşin külü ile ilgili kehanet ve ateş faliyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Carpini, ty: 38–41; İnan, 2000: 67–68).
- ⁶ Toplumumuzda hâlâ böyle bir anlayış devam etmektedir. Babanın evi ve eşyaları en küçük erkek çocuğa kaldığı gibi yaşlılıklarında onlara bakmak da yine en küçük erkek çocuğa düşmektedir. Bu anlayışı devam ettiren aileler günümüzde de mevcuttur.
- ⁷ Mesela Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Rükneddin Süleymanşah'da (1196–1204) var olan hizmet aşkı, İbni Bibi'nin onun şehzadeligi sırasında babasıyla arasında geçen bir konuşmadan naklettiği cümlelerden anlaşılmalıdır. Bu Anadolu hükümdarının henüz şehzadeligi döneminde başlayan İslam hizmet ideali ve onun hangi duygu ve inançla yetiştirildiğini göstermesi bakımından önemli vesika niteliği taşımaktadır. Gürcü kraliçesi Tamarra'nın oğluyla evlenmek istemesi karşısında bu teklife sıcak bakan II. Kılıçan'a oğlu II. Süleymanşah şöyle itiraz etmiştir: "*Kâfir bir kadının işvesi ve cilvesine kanarak oğlunu niçin İslam başkentinden uzaklaştırıp küfür ve sapıklık yurduna atmak istiyorsun? Benim ümidim, ilahi gücün, semavi desteğin ve sultanın ordusunun yardımıyla Abhaz ülkesini alır, o diyarın toprağını yele verir, o sapıkların ordularının tamamını saltanat sarayının hizmetine gönderirim. Kilise ve manastırların yerine mescid ve medrese yaparım. Org sesinin yerine Kuran ayetlerinin sesini o ülkede oturanların kulağına ulaştırırım. Zil ve çan sesinin yerine Allah'ın birliğini ve Hz.Muhammed Mustafa(S.A.V.)'nin Peygamberliğini bildiren ezan sesini duyururum.*" (İbn Bibi, 1996: I, 90.)
- ⁸ Anadolu'da Rafizi fikirlerin yayılması ve heteredoks kalenderi grupların yaygınlaşması Moğol din politikasının bir sonucudur. İstila öncesi dönemde itizali fikirler görülürken Moğol tahakkümüne

girilmesiyle beraber mistik cerayanların çoğalması özellikle kalenderi derviş ve tekkelerinin sayısının artması İlhanlı dini siyasetinin neticesidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akkuş, (2011). *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 286-307.

- ⁹ Ahmet Yaşar Ocak, Kalenderilerin de ateş etrafında sema ve raks ettiklerini, bunların şaman ayinlerine benzediğini ve VII. / XIII. yüzyıldaki göçler vasıtası ile Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş olması gerektiğini belirtmiştir. bkz. (Ocak, 1999: 169-170. Melikoff, gerek dış görünüşü, gerek toplumsal fonksiyonu ve gerekse ayin biçimleri itibarı ile gezgin bir Kalenderi dervişin abdal şamanın bütün özelliklerini taşıdığını belirtir. bkz. (Melikoff, 2008: s. 36).
- ¹⁰ Buna göre o, çocukluğunda Hülâgû'nun huzurunda Kalenderi gruplar içerisinde zikrettiğimiz Ahmediyye (Rufâilerin) tarikati mensubu şeyhlerin ateşe girmek suretiyle yaptıkları gösteride bulunmuştur. Rufâî şeyhi, ateşe girerken beraberinde Tekûdâr'ı de ateşe sokmuş, ona Ahmed ismini vermiş ve onu Rufâîlere katmıştır.
- ¹¹ İbn Serrâç, Seyit Taceddin'in ailesiyle beraber İlhanlı sarayında misafir olarak kaldığı zaman muarızlarının dedikodusu üzerine ateşle bir keramet göstererek onları susturduğu ve bunun üzerine de Ahmed Han tarafından ikram ve ihسانlara nail olup, muhaliflerinin ise cezalandırıldığını hikâye eder. (348. menkul) (İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-223b.)
- ¹² Bektaşî menâkıbnâmelerinde en sık geçen Şamanist motiflerden birisi de ateşe hükmetme ve ateşten etkilenmemedir. Menâkıbu'l-Kudsîye'de anlatıldığına göre, Köre Kadı adındaki Selçuklu kadısı, Baba İlyas'ı tahrik ederek ondan bir keramet göstermesini ister. Köyün ortasına büyük bir ateş yaktırarak müritlerinden birkaçının bunun içine girmesini, yanıp yanmayacaklarını görmek istediğini bildirir. Bu talep üzerine ileri gelen müritlerden Oban, şeyhten müsaade isteyerek ateşin içine girer. Fakat ateş onu yakmaz ve ne yana yürürse orada ateş söner (Elvan Çelebi, 1995: 23b-24b). Yine aynı eserde, isyan sırasında Baba İlyas'ın Çat Köyü'ndeki zaviyesinin ateşe verildiği anlatılır. O zaman henüz beşikte bir çocuk olan Muhlis Paşa telâş yüzünden içerde unutulmuştur. Üç gün müddetle yanan ateş ortasında kaldığı halde bir şey olmamış ve üçüncü gün birisi tarafından kurtarılmıştır (Elvan Çelebi, 1995: 45b-46a). Hacı Bektaş'ın Moğolları Müslüman etmekle görevli Can Baba adlı halifesi, Moğol hanı Kâvus (Gülü) Han tarafından ateşle imtihan edilir. Hakikaten veli olup olmadığını anlamak için onu, büyük bir ateş üstünde kaynayan kocaman bir kazanın içine sokarlar. Can Baba tam üç gün üç gece ateşte kaynar. Kapağı açtıklarında onu kazanın dibinde sapaşğlam oturur bulurlar (Firdevsi Rumi, 2007: 109ba-111b). Bu defa, doğrudan doğruya ateşin içine girmesini öne sürerler. Can Baba, Han'ın keşişleriyle birlikte olmak şartıyla kabul eder. Keşiş mahcup olmamak için teklifi benimser ve bir tepe üzerine yakılmış kocaman ateşin içine beraberce girerler. Keşiş yanıp kül olur, ama Can Baba yine sağlam çıkar. Moğollar gördükleri bu keramet üzerine Müslümanlığı kabullenirler (Firdevsi Rumi, 2007: 111a-112b). Benzer bir deneme de, Hacım Sultan'a uygulanmıştır. Seyitgazi Tekkesi'ndeki dervişler Hacım'ın peygamber evlâdından olup olmadığını tahkik için içi ateş dolu bir tandıra girmesini isterler. Hacım kendi girmeyip müridi Burhan Abdal'ı sokar. Burhan Abdal tandıra girip semâ etmeye başlar ve ateşi söndürür; tekrar sapaşğlam dışarı çıkar. Bu yukarıdakileri andıran başka bir menkıbe de Velâyetnâme-i Abdal Musa'da bulunmaktadır. Rivayete göre Abdal Musa'nın veliliğine bir türlü inanmadığı için ona düşman olan Teke Beyi bir meydana dağ gibi ateş yaktırarak

kendisini tecrübe etmek ister; haber gönderip çağırarak ateşin içine girmesini bildirir. Abdal Musa müritleriyle beraber ateşin olduğu yere gelir; semâ ederek içine girerler. Bey'in gözleri önünde hiçbiri yanmaz; bastıkları her yerde ateş söner. Bu kerameti gören Teke Beyi Abdal Musa'ya mürit olmak istese de, kabul edilmez." Sarı Saltık da tıpkı Can Baba gibi, bir rahiple beraber kazan içinde uzun müddet kaynamış, ama sağ salim dışarı çıkmıştır. Bir başka seferinde, Sarı Saltık kâfirler tarafından ateşe sokulmuş, yanmadan çıkınca hep birlikte Müslüman olmuşlardır. Demir Baba ise, bir gün yanan bir fırının içine girer ve hiçbir şey olmadan çıkar. Abdalları onu böyle görünce şaşırıp kalırlar (Ocak, 2009: 166–167).

- ¹³ Bir defasında Fatih hastalandığında Otman Baba büyük bir ateş yaktırmıştı. Dört servi ağacından yakılan bu ateşin başında "Karanlık götürülsün ve Mehemed sağ olsun" diye biten dualar okuyarak hastalığı tedaviye çalışmıştır. Nitekim Fatih'in hastalığı iyi olmuştur (Ocak, 2009: 166–167).

Kaynakça

- AKKUŞ, M. (2011). *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSARAYI, K. M. (2000). *Musameratü'l Ahbar*. çev: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYAN, E. (2001). "Polonyalı Benedict'in Şifahi Raporu". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 135:105-110.
- BAUSANI, A. (1968). "Religion under the Mongols". *The Cambridge History of Iran* (The Saljuq and Mongol Periods). ed. J. A. Boyle. Cambridge. V: 538-549.
- BAYRAM, M. (2003). *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*. Konya: Kömen Yayınları.
- BEZERTİNOV, R. N. (2008). "Eski Türklerde Ateş İnancı". *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine*. der. Engin Akgün. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 137-141.
- BOYLE, J. A. (1974). "Ortaçağda Türk ve Moğol Şamanizmi". çev: O.Ş. Gökyay, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Ankara: 294: 6941-6950.
- CARPINI, J. de P. (ty.). *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245–1247*. çev. E.Ayan. Trabzon: Der-ya Kitapevi.
- CÜVEYNİ, A. A. (1998). *Tarih-i Cihanguşa*. çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EFLÂKÎ, A. (1989). *Menakibü'l-Arifin*. I-II. çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ELİADE, M. (2006). *Şamanizm*. çev. İsmet Berkan. Ankara: İmge Kitabevi.
- ELVAN ÇELEBİ. (1995). *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye*. haz: İ. E. Erünsal, A.Y.Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ERÖZ, M. (1977). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- FİRDEVSİ RUMİ, (1995). *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî (Velâyet-nâme)*. haz: Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

- , (2007). *Velâyet-nâme*. haz: Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İBN BATTÛTA, E. Abdullah Muhammed et-Tancî. (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. Sait Aykut. İstanbul: I-II, 3.b.
- İBN BİBÎ, (1996). *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. (1978). *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. tah. İhsan Abbas. Beyrut: Daru's- Sadr.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. (1996). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî. Beyrut: IX, 1.b.
- İBN SERRÂC, Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. Ömer b. Abdülvehhab b. Muhammed b. Tahir el- Kâdi İzzeddin Ebu Abdullah b. Serrâc ed-Dımaşkı eşŞafii er-Rufai. *Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb*. Süleymaniye Kütüphanesi: (Amcazâde Hüseyin Paşa). Nr.: 272.
- , Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi. Nr: 97.
- İNAN, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, Cemalü'd-din Ebul Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tahir. (1992). *Tarih-i Olcâytû*, çev. Derya Örs. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1972). "İslam Sufi Tarikatlarına Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri". çev: Yaşar Altan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara: XVIII: 141-152.
- , (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- MARGOLIOUTH, D. S. (1997). "Ahmed Rifâi", *İA*, Eskişehir: I: 203-204.
- MELİKOFF, I. (2008). *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*. çev: Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (1995). çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OCAK, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- , (2009). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖGEL, B. (2002). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. II., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ROUX, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev: A. Kazancıgil. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- RUBRUCK, W. V. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*. çev: Ergin Ayan. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- SARIKÇIOĞLU, E. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

- SPULER, B. (1987). *İran Moğolları*. çev:Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- VRYONIS, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Proce of Islamization from the Eleventh through the Fiteenth Century*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Pres.
- YAMAN, A. (2011). “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*. Ankara: 60/43-64
- YİNANÇ, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- YÖRÜKAN, Y. Z. (2006). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*. haz. Turhan Yörükkan İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ZEHEBÎ, Hafız Şemseddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1985). *El-Iber fi Haber min Ğıber*. I-IV, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.